

Innehåll

Förord av Per Faxneld 9

Författarens förord 23

1. Inledning 27

2. En kort historik över Satan 59

3. Djävulen och människan 105

4. Att avbilda Djävulen 153

5. Djävulen i dag 183

Sammanfattning 205

Referenser och vidare läsning 211

Förlagets tack 224

Illustrationer 225

Register 227

Förord

DET FINNS MYCKET ATT säga om Djävulen. Gestalten är en av de centrala i vår kulturhistoria. Följaktligen spänner Satan över djupsinnig teologi och folklig humor, finlitteratur och fulllitteratur, pervers lockelse och andlig fasa. Ingen författare kan täcka in alla de fascinerande fasetter som denna mörka juvel besitter (även om den föreliggande boken faktiskt lyckas vara tämligen heltäckande). Därför ska jag här uppmärksamma ett par av de aspekter av Lucifers historia som Darren Oldridges förträffliga översikt inte behandlar. Främst kommer jag att beröra två teman: Djävulen som politiskt verktyg samt Djävulen som sinnebild för godhet (!) och frihet.

Det finns en rik litterär tradition, företrädd av exempelvis William Blake (1757–1827), vilken använder Satan som en *positiv* symbol. Blake var ingalunda ensam om att hysa sympati för Djävulen. Han tillhörde en spretig strömning i England som i samtiden

etiketterades som "the Satanic school". Benämningen kommer från romantikern Robert Southey (1774–1843), som då han skrev detta hade kommit att bli en ärkekonservativ etablissemangets försvarare (som debutant hade han istället vurmat för franska revolutionen). De han pekade ut som satanister var en yngre generation med radikala romantiker, främst Percy Bysshe Shelley (1792–1822) och Lord Byron (1788–1824). Blake, däremot, var inte välkänd nog i sin samtid för att bli föremål för konservativa utgjutelser och angrepp. Det var först mot seklets slut som hans berömmelse började tillta.

Av den uppburna trion med romantiska satanister – Blake, Byron, Shelley – var den förstnämnde den mest esoterisk-mystiske. Blake hade (troligen) regelrätta visioner, som han omvandlade till färgsprakande bildkonst såväl som svårtydbara litterära verk. I vissa av dem är Satan ett slags energigivande kosmisk rebell som står för en expansiv kraft lika nödvändig som dess motsvarighet i den begränsande och bevarande Gud. Blake tycks ofta tämligen fientlig gentemot Gud, universums store tillhandahållare av moraliska pekpinnar. Men ytterst kretsade hans utopi kring ett förenande av de kosmiska motsatserna, som

också antyds av titeln på hans diktverk *Himlens och Helvetets äktenskap* (1790–93).

Byron, å sin sida, var ingen mystiker, utan en ironiker och provokatör. Detta syns också i hans framställningar av Satan. Den mest subversiva av dem torde vara de långa filosofiska dialogerna mellan Lucifer och Kain (i pjäsen *Kain*, 1821). Här är Djävulen ett språkrör för obekväma sanningar, den fria viljan och det självständiga tänkandet. I slutändan är det ändå inget särskilt sympatiskt djävulsporträtt. Å andra sidan skisseras Gud i flera av Byrons texter som en tyrann med sadistiska drag. Berättelsen om hans beslut att nedkalla syndafloden, i *Himmel och jord* (1821), är ett av flera exempel på den saken. Härigenom framstår hans motståndare ofta som ett mer tilltalande, om än långt ifrån oproblematiskt, alternativ.

Shelley var mycket radikalare politiskt än Byron. Han förespråkade vegetarianism, icke-våld som protestmetod, fri kärlek och feminism. Vidare var han tämligen ogenerad och rak i sin satanism. Ibland kunde han linda in den i allegoriska slöjor, men dessa var i allmänhet så flortunna att det var uppenbart att det rörde sig om hyllningstal till Satan. Här kan vi exempelvis tänka på *The Revolt of Islam* (1817, även

känd som *Laon and Cythna*), där Shelley förklarar att ormen (Satan) felaktigt blivit identifierad som ondskans princip, när den i själva verket ville hjälpa människan. Gud, den föregivet gode, däremot, är en niding som är allt lidandes upphov. Ormen/Satan förknippas dessutom med senare mänskliga rebeller mot jordiskt förtryck. I den långa diktens centrala berättelse är det en kvinna, Cythna, som leder ett uppror mot patriarkal religiositet, som Shelley här låter islam symbolisera. Cythna trotsar de föreskrivna könsrollerna när hon rider ut i strid, och hon betonar att i en revolution värd namnet måste kvinnans befrielse från könsbaserat förtryck vara ett nyckelmoment. Annars är det bara en skenbar frihet mänskligheten uppnår.

Det starkt negativa porträttet av muslimsk kultur som kvinnoförtryckande, komplett med liderliga sultaner som förslavar flickor i sitt harem, anknyter till en rad islamofoba stereotyper i samtiden. Men förstås är det inte islam som är Shelleys verkliga måltavla. Han använder islam som ett förtäckt sätt att beskriva hur kvinnoförtryckande han anser *kristendomen* vara (hade kristendomskritiken varit direkt hade det kunnat få allvarliga juridiska konsekvenser). Det är också den rollen Satan spelar i denna och flera andra av

hans texter. Poängen är alltså inte att Shelley vill hylla Satan, även om han förstås tilltalas av det dramatiska och sublima i denna fruktade gestalt. Det handlar istället om att han vill undergräva kristendomens makt i samhället. Shelley tycks ha tänkt sig att han kunde uppnå detta genom att dekonstruera kristendomens myter och kasta om sympatierna. Hans hjältinna Cythna talar om att hon vill åstadkomma en avförtrollning, där människorna blir fria från de religiösa myter som konstruerats för att upprätthålla status quo. Samma förhoppning om avförtrollning hyste Shelley själv. Och självklart ska hans lovtal till Satan aldrig förstås som ett uttryck för verkliga (inverterade) religiösa sympatier. Trots allt hade Shelley blivit relegerad från Oxford för att ha skrivit en pamflett med titeln *The Necessity of Atheism* (1811). Detsamma gäller för den italienske nobelpristagaren (1906) Giosuè Carducci (1835–1907), som komponerade dikten ”Hymn till Satan” (1865). Hos honom blir Djävulen till en bild för upplysningen, teknologin och människans värdighet – kort sagt, allt det som den våldsamt antiklerikale Carducci menade att den katolska kyrkan i hans hemland stod i vägen för.

Det fanns även rent politiska tänkare som låna-

de in sådant bildspråk från litteraturen som ett verktyg i sin kamp. Under 1800-talets andra hälft var de flesta intellektuella världen över välbekanta med de engelska romantikerna, så detta låg förstås nära till hands. Bland de som lät sig inspireras fanns en av anarkismens främsta ideologer, ryssen Michail Bakunin (1814–1876). I hans kampskrift *Gud och staten* (postumt utgiven 1882) framhålls Satan som den arketypiske rebellen och därmed en förebild för människan. Liksom hos Shelley ska det greppet näppeligen uppfattas som att Bakunin vördade Djävulen som en existerande andemakt. I samma bok varnar han nämligen ihärdigt för att människan ständigt riskerar att falla tillbaka ner i religionens vidskepliga avgrund. Men inlevelsen blir ändå total när han i febrigt entusiastiska ordalag besjunger hin håle som människans hjälpare. ”Satan, den evige revoltören, den förste fritänkaren och världarnas befriare”, kallar Bakunin honom.

Andra viktiga anarkister, som William Godwin (1756–1836) och Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865), kom med liknande lovtal till Guds evige fiende. Åtskilliga svenska socialister – råbarkade anarkister såväl som något mer återhållsamma socialdemokrater – var också lagda åt detta håll. I dag, när socialdemo-

kraterna är så väletablerade och tråktrygga det bara går, låter det förstås helt bisarrt att partiet skulle välja Satan som en symbol för den egna politiska agendan. Likafullt var det precis vad man gjorde i ett tidigt skede av sin historia. Partiets roll var förstås radikalt annorlunda då. Det konservativa etablissemangets uppfattade det närmast som ett hot mot rikets säkerhet och fabriksägare drömde sannolikt mardrömmar nattetid om röda fanborgar och knutna arbetarnävar. Och socialdemokraterna *ville* skrämmas, för att ge eftertryck åt sina krav. En av deras främsta motståndare var kyrkan, som sedan gammalt var intimt sammanflätad med kungamakten och överheten. Det är mot den bakgrunden som vi ska förstå den socialistiska satanismen som politisk taktik.

1891 började tidningen *Lucifer* publiceras av en grupp ledande socialdemokrater. Innan den hade det funnits två enklare socialdemokratiska blad med samma namn, som kommit ut med blott ett nummer vardera (1886 och 1887). Visserligen förklarade man att *Lucifer* här enbart skulle betyda det den latinska termen ordagrant anger, det vill säga "ljusbringare". Ändå är det uppenbart att avsikten var en provokation riktad gentemot de hatade "svartrockarna" (prä-

terna) och kristendomen. Man publicerade dessutom en uppsjö dikter och polemiska texter som var rena hyllningar till Djävulen som en beundransvärd rebell mot Guds tyranni. Atterdag Wermelin (1861–1904), en av de flitigaste socialistiska satanshyllarna, kunde 1887 utropa följande: ”Jag öste mitt hån så isande kallt, / Att fromheten fann mig gruflig. / I Satans gestalt, I Prometeus’ gestalt / Förblef jag densamme – okuflig.”

När socialdemokraterna sedermera vädrade en realistisk chans till att bli en kraft att räkna med i parlamentariska val så var det dags att göra sig kvitt Satan. Alltför obehaglig symbolik skulle skrämma bort röstarna. Mer radikala element var inte lika snabba att ge upp satanismen. I socialistiska ungdomsförbundets tidning *Brand* kan man ännu 1907 finna texter som den här (av signaturen ”n”):

Hell dig Satan,
som kunde locka
första kvinnan
till att plocka
kunskapens frukt!
Vad fanns väl innan
vetandets ljus i världen kom?